

Papp Klára

Fejedelmek hajdúkiváltságolásai, adományai, telepítései. Körösszeg sajátos esete

Erdély fejedelmei közül Bocskai István 1592-től már váradi kapitányként közvetlen kapcsolatba került a legfontosabb erdélyi végvár védelmi rendszeréhez tartozó kisebb várakban szolgálatot teljesítő bihari hajdúkkal. A rendi felkelés során a debreceni polgárok kölcsönére támaszkodva 1604 októberében zsoldjába fogadta őket, s 1605. december 12-én, a korponai országgyűlésen részt vevő hajdúkapitányokkal megegyezve olyan kiváltságot adott az időközben közel 30 ezerre megnövekedett hajdúseregből előbb a 9254 gyaloghajdúnak, majd 1606. szeptember 2-án, Kassán a lovas hajdúknak is, amely kiemelte őket a jobbágyi állapotból és személy szerint nemessé tette őket. Az oklevél szövege szerint „*a mi Magyar- és Erdélyországunk igaz nemesei sorába és számába számlálni, összegyűjteni, felfogadni és beírni határoztuk ... ugyanazon vitézeink és azoknak mindkét nembeli örökösei és utódai, mindnyájan igaz, születtett és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek.*”¹ Másrészt viszont a megnevezett helyeken: Kálló városa, Nánás, Dorog, Varjas pusztabirtokok, Hatház, Vámospércs, Sima, Vid részjóságok, valamint Fekete Péter hajdúkapitány lovashajdúi esetében Szoboszló, birtokot adományozott nekik, amivel a letelepedés és a föld használatának jogát is megkapták. Nem véletlenül hivatkoztak a nagy, avagy szabolcsi hajdútelepülések lakói még évtizedekkel az adományozás után is arra, hogy a személy szerint a hajdúvitézeknek ki nem osztott örökök kivüli, s a településhez tartozó területekkel, határrészekkel a közösség, mint földesúr rendelkezik.²

Bocskai azért is foglaltatta a Habsburg udvarral kötött bécsi béke szövegébe a neki, mint erdélyi fejedelemnek jutott tokaji uradalom birtoklását, mert a hajdúknak tett adománybirtok annak az uradalomnak a részeként az erdélyi fejedelmeknek jutott. A birtokba jutás azonban a fejedelem 1606. december 29-én, Kassán bekövetkezett halála után nem volt egyszerű. Az adománylevelet ugyan Szabolcs vármegye közgyűlése 1606 decemberében kihirdette, azzal, hogy Bocskai a letelepedetteknek minden adótól és paraszti szolgáltatástól való mentességet adott, de a részbirtokosok kifogásokat emeltek az adománnyal kapcsolatban.³ A birtokbajutás nehézségei is szerepet kaptak a második hajdúfelkelésben, amelynek nyomán Erdélyben és a Magyar Királyságban is a hajdúkat érintő újabb intézkedések születtek.

Miután Báthory Gábor Erdélyország fejedelme lett, a Habsburg udvar 1610-ben kiegyezett vele, s a második kassai megállapodás szerint biztosította számára „mint ecsedi úrnak” a tokaji uradalmat, a hajdúk katonai erejét azonban nem, sőt megparancsolták, hogy „*az vármegyékkel egyetemben felüljenek, et alia omnia communia onera et jura regni az vármegyével együtt tartozzanak praestálni az Ecsedbe való jószágútl, és szolgáljanak Magyarországnak mindennemű ellenségi ellen valamikor és valahova kívántatik.*”⁴ Sőt, Thurzó György nádor és Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány azt is kihirdette, hogy „*senki Báthory*

¹ Az oklevél szövegének magyar fordítását közli: Csáky 2013. 9.

² 1770-ben pl. Nánáson a tanács olyan határozatot hozott, hogy a „város földéből kereskedést” nem lehet indítani, aki kapta, az a város földjére épült házat eladhatja, „*a telek és a kert viszont a Nemes Városra, mint földesúrra jog vissza térni*”, aki azt tovább adhatja. MNL HBVL V.301.a 1. k. 1770. december 2.

³ Czigány 2010. 31.

⁴ ETT 1845. 178.

*Gábor mellé és zászlója alá ne menjen, mert [...] ha jószága nincsen, feje és tisztessége veszessen, ha pedig jószága van, mind jószága nemessége és tisztessége veszessen, minden személy válogatás és kegyelem nélkül.*⁵ A nádor lépése teljesen logikus volt, hiszen a hajdúkatonákat a rendek kassai részgyűlése már 1608-ban a kassai főkapitány alá rendelte, s Mátyás főherceg Érsekújváron (március 27.) Bocskai hajdúknak tett adományait a török hatalommal is elismertette.⁶

Egyértelmű, hogy az udvar éppen Bocskainak azon szándékát akarta ezzel a lépéssel keresztülhúzni, amely szerint a hajdúk az adományért és letelepítésért cserébe az erdélyi fejedelemnek tartoznak katonai szolgálatot adni. 1613. április 1-jén, a pozsonyi országgyűlés alatt végül az uralkodói adománymegerősítő oklevelet is kézhez kapták, amely szerint az adományokért cserébe *„lóval és fegyverrel jól felszerelve kívánságunknak megfelelően a táborban, a mi és ország ellenségei, és bármely támadók ellen, két teljes hónapig zsold nélkül katonáskodni tartozzanak és legyenek kötelesek. Ennek eltételével pedig azután havi három forint bús denár jár nekik fizetésül és zsoldul ...”*⁷ Az uralkodói elismerést követően már nehezen lehetett volna a szabolcsi nemesség törekvéseit megvalósítani, hogy tudniillik, ismét jobbágyokká tegyék a hajdúvárosok lakóit. Miután Forgách Zsigmond a felsőmagyarországi főkapitányság katonai szervezetébe osztotta be őket, s katonai fellebbviteli ügyekben a kassai főkapitányság bírói fóruma elé, különleges helyzetbe kerültek, egyaránt kiváltsággal bírva így Erdélytől és a Magyar Királyságtól is.⁸

A további erdélyi hajdú kiváltságoknak kétségkívül Bocskai adománya volt a példája, bár közvetlen utódainak nem voltak olyan, személyre szóló nagy területi szerzeményei, amit birtokosok hiányában adományozni lehetett volna. A hajdúk továbbra is minden bizonnyal olyan birtokot és kiemelési kívántak maguknak, mint a szabolcsi hajdúvárosok, mégha az említett akadály miatt nem is sikerült minden esetben teljesen hasonló kiváltságokat elérniük.

Az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb végvárának megerősítése érdekében Bihar vármegyében maga Bocskai telepítette át 1606-ban a Kerekiben lakó Egry István hajdú főkapitány alatt harcoló 300 köleséri hajdút *Szalontára*. A hajdúk 1606 márciusában eredetileg Kereki sikeres védelméért kapták oklevelük szerint a Kölesér *„elhagyott puszta mezővárosunkba”* szóló adományt, de Szalontán kétségkívül Várad egyik elővárában teljesíthettek szolgálatot.⁹ A lépést Rákóczi Zsigmond 1607 júliusában *Ürög*d és Orossi adományával folytatta, amelyben megnemesítette a hajdúkat, a mezővárosnak pedig címert adományozott, amely adományt 1609-ben Báthory Gábor is megerősítette.¹⁰ A nagy korponai adományosok közül viszont a Kálló városába kiváltságot nyert hajdúk fegyveres konfliktusba kerültek a Kálló várában szolgáló végváriakkal, a vár ugyanis a bécsi béke értelmében a Magyar Királysághoz került, így a katonai vezetésnek sem állt érdekében a város hajdú kiváltságolása. Báthory Gábor a kialakult helyzetben az érintett hajdúkat 1609-ben *Böszörménybe* telepítette át, s a váradi káptalan szeptember 13-án a birtokba iktatást is elvégezte, majd azt az 1610. szeptember hetedikéi vármegyei közgyű-

⁵ Idézi: Mohácsi 2013. 49.

⁶ Czigány 2006. 113–114.

⁷ Idézi: Czigány 2004. 1220., Komáromy 1898. 22–23.

⁸ Nyakas 2006. 176.

⁹ Nyakas 2005. 133.

¹⁰ Nyakas 2005. 139.

lésen ki is hirdették.¹¹ Mivel kiváltságuk része volt a korponai nagy kiváltságlevélnek, tartalmilag ők is ugyanolyan jogokkal és mentességgel élhettek, mint a többi nagy hajdúváros. Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor tehát folytatta Bocskai hagyományát, ahogyan Báthory azt a szokást is megtartotta, hogy 1608 februárjában zászlót küldött Debrecenbe az őt támogatni kívánó miskolci Nagy Andrásnak és katonáinak, hogy törvényesen is az ő hatalmát fogadják el, védjék és képviseljék. Így került sor arra például, hogy Nagy András, mint a fejedelem mezei hadainak kapitánya magát Báthory Gábort képviselte a böszörményi birtokbaiktatási ceremónián.

Báthory a támogatásért cserébe hajdúadományokat ígért: „*Váradtól fogva Ecsedig és Kállóig úgy telepítessenek le, hogy mindenneknek nemzetségről nemzetségre állandó szabadságos és szabados ház hely adattaséké, hogy mikor az szükség kívánja, az ország szükségére hamarsággal felvétesenek.*”¹² Nagy András a bajomi uradalmat egyéni birtokadományba kapta (Bajom vára, Szerep, Nagyrábé, Rétszentmiklós, Bagos, Dancsháza, Derecske, Szovát, Bánk, Sámson, Tamássí, Fancsika), ahová követték őt a korábban Debrecenben lakó hajdúk is, legalábbis a város jegyzőkönyvéből innentől hiányoznak az utalások a bent lakó hajdúkatonák feletti külön bíraskodásra.¹³ A hajdúgenerális ugyan kegyvesztett lett, ezért előbb Lónyai Farkas volt a vár kapitánya, majd a birtokot Báthory 1615-ben Petneházy Istvánnak és feleségének adta,¹⁴ a bajomi várhoz szolgáló hajdúk azonban a birtokon maradtak. Külön privilégiumot nem kaptak, s nem történt meg a hajdúk kiemelése a jobbágyi állapotból és nemesi cím adományozása sem, igaz, a fejedelem vitézeinek csak „szabadságos és szabados ház hely” adását ígérte. Nem is tartották Bajomot hajdútelepülésnek, bár lakói között később is éltek hajdúkatonák.

Ez a helyzet Bajomra vonatkozóan nem változtatott a várnak még a Báthory Zsigmond idejére kialakult szerepkörén. A források alapján ugyanis Várad körül kisebb várak – *Bajom, Körösszeg, Zsáka, Székelyhíd, Szalonta* – alkottak védelmi gyűrűt, s 1598-ban valamennyi vár katonaságát ott találhatjuk a kincstár által Váradról fizetett katonák között.¹⁵ Közülük egyedül Szalonta lett Bocskai adományából kiváltságolt hajdúhely a köleséri hajdúk áttelepítésével.¹⁶

A többi település azonban 1598-ban bizonyosan, de nagyjából a 17. század első felében is magánbirtok volt, s várának katonasága a Váradhoz kapcsolódó védelmi szerep miatt kapott kincstári, fejedelmi támogatást. A 17. század első feléből fennmaradt adatok is azt igazolják, hogy a fenti várak, a magyarországi végvárrendszer kiépüléséhez hasonlóan a legfontosabb erdélyi végvár, Várad körül képeztek védelmi vonalat, amely csak 1660, Várad török kézre jutásával változott meg. Addig azonban az ott számontartott hajdúk a vár katonái, ahogyan a magyarországi végvárak császári, vagy királyi hajdúkatonái. Rákóczi Zsigmond is ilyen, a várakban szolgáló 1958 hajdúnak fizetett ki 3200

¹¹ Nyakas 2000. 76.

¹² Komáromy 1900. 439–440.

¹³ A Nagy Andrásnak tett várbirtok-adományt, amelyet Gyulafehérváron 1608. június 13-án szövegeztetett meg a fejedelem, közli Rác 1969a. 64–65. Az eredeti adománylevél MNL OL F1 V. k. fol. 208r–208v.

¹⁴ MNL OL F1 11. k. fol. 108–109. Gyulafehérvár, 1615. okt. 23.

¹⁵ Oborni 2005. 345.

¹⁶ Kölesér Szalontától nyugatra, a Kölesér patak melletti középkori település, a váradi püspökség egykori birtoka, még 1525-ben is vámhely volt. A törökök 1598-ban pusztították el, területe később Szalonta része lett. Körösszeg a Csákyaké, Zsáka Bocskai zálogbirtoka, majd Nagy András adománya és másoké, Székelyhíd a Zólyomi családé.

forint zsoldot 1608. március 30-án, még a Báthory Gábor javára történt lemondása előtt.¹⁷

1. kép. A bajomi vár.

A Szűcs Sándor rajzán fennmaradt bajomi vár¹⁸ nemcsak a birtokos lakhelyét és a templomot mutatja – fehér karikával, illetve keresztjelzéssel –, hanem a belső és a külső várat is, a fehérrel jelzett részen a hajdúk lakhelyével.

Székelyhidat 1595-ben átépítették, s védelmi szerepét csak a vassvári béke értelmében végrehajtott lerombolásával veszítette el.

Zsákát Osváth Pál feljegyzése szerint maga Bocskái is fontos erősségnek tartotta, aki a zálogbirtokában tartotta a települést, s aki Kun Andrást tette kapitányává, 1608-ban pedig egy zsákai nemesember „*mint a hajdúk tisztje Zsákán várparancsnok volt*”.¹⁹ Nagy András bajomi birtokosként katonai fontossága miatt vette be Zsákát, aminek 1615-ben a furtaí Sólyom Gergely volt a parancsnoka. Szintén Osváth munkája szerint Giczgy György 1616-ban Bethlen Gáborral elcserélte, aki Rhédey Ferenc váradi kapitánynak adományozta, az ő halála után pedig Kornis Zsigmond váradi kapitányé lett, később azonban ismét a Rhédey családnál, a fejedelemmé választott Rhédey Ferencnél találjuk.

¹⁷ Czigány 2006. 113., valamint Benda 1969. 33. A 22. lábjegyzetben Benda Kálmán nagyon helyesen megállapította, hogy két hajdúhadnagy nevével már a Hans Jacob Rottal felső-magyarországi főkapitány számára készített 1601. évi zsoldjegyzékben is találkozhatunk, tehát előfordult, hogy a hajdúkatonák a Királyság, majd Erdély számára is teljesítettek szolgálatot. Ez esetben egyértelműen várakban szolgáló hajdúkról esett szó.

¹⁸ Fórián 2016.

¹⁹ Osváth Pál 1875. 496. és 621–623.

A Bocskai-féle adományozást követte Báthory Gábor 1608. július 23-án, amikor *Berettyóújfalut és Szentkozsmát* a Nadányi Gergely kapitánysága alatt harcoló száz hajdúkatonának adományozta. A birtokot teljes egészében elfoglalhatták, ők és utódaik teljes joggal bírhatták.²⁰ **Mikepércsen** hat egész telek szállott Báthoryra Székely Jakabról, aki az elhagyott jobbágytelkeket a Szilassy János alá tartozó hajdúknak – 4 fő – adományozta 1608. május 26-án, amely településre 1615-ben Bethlen Gábor még 76–80 hajdúvitézt telepített le.²¹ Szendrey István egyenesen úgy fogalmazott, hogy „*ismereteink szerint Báthory Gábor fejedelem kb. 50 faluba telepített hajdúkat, s e telepítések zöme 1608-ban történt, amikor is szinte néhány nap alatt 32 szabadságlevelet állítottak ki kancelláriájában*”.²² Hasonlóan teljességgel az Erdélyi András kapitány alatt katonáskodó ezer hajdú kapta meg I. Rákóczi Györgytől *Derecskét* az 1631. június 23-án, Gyulafehérváron keltezett, s másolatban fennmaradt oklevél szerint.²³

Nyakas Miklós a bihari hajdúvárosokról szóló munkájában azokat a hajdúk által lakott településeket tekintette kiváltságos hajdúhelynek, amelyek benne voltak az 1653. évi gyulafehérvári országgyűlésen jóváhagyott törvénygyűjteményben, az *Approbatae Constitutiones*ban.²⁴ „*Az Hajdú Városok, kik Hajdúi szabadsággal és némely dolgokban a Vármegyék Törvényétől megkülönböztetve vadnak és élnek, azok, kiket Bocskai fejedelem elsőbbséggel megtelepítvén és Nemesítvén, bizonyos szabadságokkal meg is erősítet, meg is ajándékozot volt, ez Hazának fegyverrel való szolgálattyaikért, s az után több Fejedelmektől is abban megtartattanak és erősítettettek; melyek nevezet szerint ezek: Szalonta, Ürög, Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régen, Félegyház, Bagamér, Mike Pércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berethjo Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe.*” A törvénycikk megerősítette a kiváltságot hajdúk eddigi privilégiumait, de egyúttal kötelezte is őket „fejenként” a fejedelmek hűségesei szolgálatára, valamint arra, hogy „*gyakrabban is meg-mustráltatván a Fejedelmek és Generálisok, annak módgya szerinti Regestrumi bé-adattassanak*”. A hajdúk fölé helyezte a váradi kapitányt, kimondva, hogy aki netalántán „*Fejedelem vagy Váradi Fő Kapitány híre nélkül Török közé menni, küldözni, irogatni, gyűléseket magok között hirdetni merészelné*”, azokat el kell fogni, a főkapitányt pedig felhatalmazta a halálbüntetés kiszabására is.²⁵

Nyakas az *Approbata*ban felsorolt településeket „hiteles hajdútelepítéseknek” mondotta, holott éppen a helységekről általa leírt részletek ingatják meg állítását, hiszen a húszból nyolc helyen, a hajdúhelyek 40%-ban nem talált kiváltságlevelet, ezeket az idézett felsorolásban dőlttel jeleztük. Bagoson csak a pecsétnyomó, Tépén a birtok megvásárlására utaló források és az 1627-ből származó címeres pecsét, Félegyházán Szendrey István egy hivatkozás nélküli megjegyzése szolgált számára bizonyítékkal. Ezen felül Körösnagyharsányban és Komádiban új adománynak (*nova donatio*) írja a lakosoknak szóló adományt.²⁶

Bagamér Báthory adománya után Bethlen Gábortól (1626) és I. Rákóczi Györgytől (1637) is kapott megerősítést. Adománylevele maradt Berettyóújfalunak, Hencidának,

²⁰ Rác 1969a. 59.

²¹ Nyakas 2005. 149–150.

²² Szendrey István hozzászólása Rác István előadásához. A hajdúk a magyar történelemben 1969. 85.

²³ A hajdúk a magyar történelemben 1969. 60–61.

²⁴ *Approbatae Constitutiones* 170–171.

²⁵ 3. articulus *Approbatae Constitutiones* 172. A váradi kapitányi és Bihar vármegye főispáni feladatkörének kapcsolatáról s a hajdúk fölötti ítélkezésről újabb: Rác Balázs Viktor 2021. 201–236.

²⁶ Nyakas 2005. 164. és 173.

Régeznek, Vekerdnek, telepítő levele Tamásinak, Derecskének.²⁷ *Tépén* viszont olyan hajdúk telepedtek le, akik nevében Kovács Péter birtokot vásárolt, gyakorlatilag a fejedelem jóváhagyásával megvette a földesúri jogokat.²⁸ Konyárt a szakirodalom a hajdújoggal bíró települések között tartja számon. Szendrey István kiváltságleveleket közlő munkája²⁹ azonban nem tartalmazza a mezőváros oklevelét. Rácz István a 17. századi hajdúkról írott könyvében³⁰ a bizonytalan jogállású hajdúhelyek közé sorolta. I. Rákóczi György a vele szembeforduló Zólyomit, akinek birtokaihoz tartozott Konyár is, 1633-ban megnotáztatta,³¹ és örökös (16 évig, haláláig tartó) fogságra ítélte, ami kihatott birtokainak sorsára is. Zólyomi birtokainak nagyobb részét Rákóczi elkoboztatta, felesége, Bethlen Katalin kezén csak a micskei és a kereki uradalmat hagyta.³² Nem maradt fenn kiváltságlevele Sárárndnak, Kabának, Váradszentmártonban csak egyéni adományok voltak, s a Csákyak birtokában lévő Körösszeg kiváltságlevelét sem ismerjük. Sasnak és Ürögdnék birtokbaiktató oklevele ismert.³³ A kiváltságolást tehát abban a tiszta formában, ahogyan Bocskai fejedelem tette, a letelepítettek jogi státusára, a hely birtoklásának módjára és az adomány fejében megkövetelt katonai kötelezettségre vonatkozóan az Approbatákban szereplő települések mindegyike esetében következetesen nem érhetjük tetten. Amit látunk, az viszont jellemzően fejezi ki, hogy a fejedelmet a védelem ellátása, a hajdúkat viszont valamely település használatának megszerzése érdekelte, ami különböző, rövidebb távon is jól érvényesíthető megoldásokat eredményezett, ahol mindkét fél kevesebb figyelmet szentelt az eredeti, Bocskai-féle privilégiumlevél megadásának.

A hajdúk II. Rákóczi György melletti kiállítását a törökök megbüntették. Szalárdi János a kortárs döbbenetével írta le a Berettyó menti pusztításokat, amikor a tatárok az újfalui malomgátnál verték meg Kádár vitéz kétszáz emberét, s „*szemek láttára Konyár és Derecske nekigyújtogatók, a jó rakott épületű hajdú városok felégettének.*”³⁴ A visszaemlékezések ehhez a pusztításhoz kötik például a konyáriai középkori templomának felégetését is.

Amikor Báthory Gábor egy Raácz István nevű tarpai jobbágnak és fiági leszármazottainak azért, hogy őt „fegyverrel lova hátán” szolgálják, lehetőséget adott, hogy akármely faluban, vagy városban a földesúri szolgálattól mentesen letelepedhetnek, lényegében *magánföldesúri hajdúhelyet* létesített.³⁵ Ez a gyakorlat az erdélyi fejedelmeknél is megjelent, mint földbirtokosoknál, de tiszántúli és erdélyi arisztokratáknál is.

Bethlen István 1625-ben a hozzá forduló 16 hajdúnak adta a bócsi pusztát, amely az ifjú Rhédey Ferenc zsákai birtokához tartozott. A szokatlan adományt, amikor egy magánbirtokos területét, a birtokos helyett adta oda a hajdúknak az erdélyi gubernátor,

²⁷ Nyakas 2006. 144., 153., 166., 169., 196.

²⁸ Nyakas 2005. 157–159.

²⁹ Szendrey 1971. 65. az MNL OL P 108. Esterházy levéltár Rep. 33/B. Fasc. A. No. 40. oklevelére hivatkozik.

³⁰ Rácz 1969b. A 120. oldal után található térképen 25 települést tekint ilyennek.

³¹ Erdély története II. 1986. 697–698. A Zólyomi elleni fellépésnek elsősorban a hajdúkra támaszkodó, többnyire a fejedelem szándékaival ellentétes külső kapcsolatok alakítása volt a valóságos oka.

³² Gyalóky 1917. 254. A tanulmány szerint a törökök szerették volna elérni Zólyomi szabadon engedését, aki Bethlen Gábor háborúiban szerzett magának tekintélyt Erdélyben, de a török előtt is. 1633-ban már állítólag Wallenstein császári fővezérnek is felajánlkozott, s „*árulása fejében Lévát és Tokajt*” kötötte ki magának. Gyalóky 1917. 247.

³³ Nyakas 2005. 159. és 161.

³⁴ Szalárdi János siralmas magyar krónikája 397.

³⁵ Szendrey 1971. 225.

Nyakas a birtokos kiskorúságával magyarázta. Bizonyosan nem a birtokos ellenére történt az adomány, mert az oklevél bírói fellebbviteli fórumként a Rhédeyek zsákai várának kapitánya alá rendelte a hajdúkat, s kötelezte őket, hogy a faluba a megtelepedni szándékozó parasztokat is befogadják. A hajdúk paraszti szolgálattal, tizeddel, kilenceddel nem tartoztak. Sajátos ugyanakkor annak kimondása, hogy „*ha Rhédey Ferenc kívánja, számára is gazdálkodni fognak a majorságokban. ... (fegyveresen) kötelesek ... Rhédey Ferenc szolgálatára állni.*”³⁶ Az oklevél második pontja világosan fogalmaz „*Valamikor az Kapitány szükségesnek itéli és parancsolja, tartozzanak az Sáakai Vár szükségére és szolgálatjára elégségesen fel ülni és híven szolgálni.*” Bethlen István gubernátor tehát a Várad védelmére rendelt zsákai vár alárendeltjeinek tekintette a bócsi pusztára letelepült hajdúkat, ezért rendelkezett róluk, úgy, hogy az „*Úrfi kárára*” ne szolgáljon, sőt, a harmadik pont szerint „*az Úrfi szolgálatjában ... a Kapitány parancsolattjára el menni és a rájuk bízott dolgokban el jární tartozzanak*”. Ez azt jelenti, hogy a Bócsra költözők nem Bethlen magánföldesúri hajdúai, hanem ifj. Rhédey Ferencé, akik azonban Zsáka erdélyi katonai-védelmi szerepe miatt a fejedelemnek is alárendeltek voltak, s ezért tartozhattak a gubernátor rendelkezése alá. A fejedelem nevében eljáró gubernátor viszont ki is használhatta az ifjú Rhédey helyzetét a kettős kötelezettség előírására. Az oklevelet 1642. július 11-én ifj. Rhédey Ferenc is megerősítette, s Bethlen korábbi privilégiumát – mint számára mindenben megfelelő szabályozást – hagyta helyben.³⁷

Nyakas magánföldesúri hajdúhelyként említette Pocsajt (1632) és a később elpusztult Csanálost is, ahol házhelyekre vonatkozott I. Rákóczi György földesúrként kezdeményezett telepítése, amelynek ideiglenességére vonatkozóan maga írta le, hogy 1635-ben, amikor a fejedelemnek konfliktusa támadt a hajdúkkal, azt elvette tőlük.³⁸

A bihari Adorján vára melletti Szalárdon Rácz István egy urbárium összesítésében katonáskodókat és hajdúkat talált, ezért Szalárdot magánföldesúri hajdúhelynek nevezte. Az 1625. évi Szalárd mezővárosi urbáriumban és összeírásban ténylegesen lovas szabadosokat (4 fő = az összesítésben lovas nemes), nemeseket (7 fő) és katona renden lévőket 37 fő, egy hadnaggal (Kozma András) írtak össze. Az összesítés még egyéb rendbeli nobilesként 10 főt jelölt, de nem derült ki, kik is ők? Az urbáriumban nincsen szó a katonáskodók külön szolgálatásáról.³⁹

Külön ki kell térnünk Körösszeg esetére, mert a szakirodalomban a település kiváltságolásával kapcsolatban komoly félreértések vannak. Nyakas úgy értékelte, hogy Körösszeg is kétségtelenül kiváltságolt hajdúhely volt, hiszen szerepel az *Approbatæ Constitutiones*ban, sőt, ennél jóval többet feltételezett, amikor úgy fogalmazott, hogy „*A Csákyak vára melletti település az egyik legkorábbi hajdúnáros Biharban... Körösszeg kiváltságolása nem ismert, de a jelek szerint legalább a Bocskai-szabadságharc idejétől hajdúnáros.*”⁴⁰ Később azonban már úgy vélekedett: „*Talán a legrejtélyesebb hajdútelepülésünk.*”⁴¹ Utóbbi megállapításával egyetértünk, az előbbivel azonban semmiképpen, ráadásul a rejtély megoldását is másképpen látjuk, mint a hajdúk kutatója.

³⁶ Seres 2004. 1234. és az oklevél szövege 1238.

³⁷ Seres 2004. 1239.

³⁸ Nyakas 2005. 207–209.

³⁹ Csáky Oklevéltár I/2. 630–631.

⁴⁰ Nyakas 2005. 52.

⁴¹ Nyakas 2005. 189.

A Csákyokról egy 2023 májusában tartott váradí kora újkori konferenciára készült tanulmányban már kimutattam, hogy a 14. század végétől folyamatosan birtokosai voltak a településnek, sőt a körösszegi és adorjáni előnevüket két bihari várbirtokadományuk nyomán viselték. Azt is bebizonyítottam, hogy egyik erdélyi fejedelemnek – Bocskainak, Báthorynak, Bethlen Gábornak – sem állott érdekében a Csákyak saját ősi birtokán hajdú kiváltságot adni, s azt nem is tették meg.⁴²

A második hajdúfelkelés szerepet kaphatott abban, hogy Báthory Gábor 1608. május 7-én a nemes Bekeny István kapitánysága alatt szolgáló, korábban Körösszegen (Keretzeg) lakos hajdúk Tamásiba való átköltözésére adott lehetőséget. Az adománylevél kapitányról és katonákról ír – s nem hajdúkról –, akiknek adományba adja a Várad tartozékaiként szereplő birtokot, s nem utal azok valamilyen korábbi kiváltságaira, hanem éppen „*a hazá szabadságának helyreállításában több év óta ... kiváltsággal fejedelemségünk legszentebb és legfenségesebb kezdetekor*” tanúsított érdemeikre. A fejedelem maga hivatkozik rá, hogy az oklevél alapján jogaikra vonatkozóan „kiváltságlevél formájában” készül rendelkezni, tehát a Tamásiba átköltözötteknek külön kiváltságlevele is lehetett.⁴³

Báthory fejedelem tehát Tamásit tekintette olyan, csak a hajdúk rendelkezésére bocsátható helynek, ahonnan a saját, fejedelmi szolgálatában lévő hajdúktól az előírt katonai kötelezettségek teljesítését elvárhatta.⁴⁴ Ha – ahogyan Nyakas Miklós feltételezte – Körösszeg kétségkívül kiváltságos település lett volna, akkor a fejedelemnek csak meg kellett volna erősítenie a privilégiumot, de nem ezt tette, hanem átköltöztette a Körösszegben szolgáló hajdúkat Tamásiba.

1615-ben Bethlen Gábor viszont hozzájárult, hogy a Csáky-uradalmakat irányító birtokosasszony, Wesselényi Anna újratelepíthesse a bihari körösszegi uradalom elnéptelenedett helyeit. „*Megértvén Keresztügyi Házának, hozzá tartozó Jóságaival együtt való pusztulását ... megengedtük, hogy azokból dézsmát adni a mi számunkra senki ne tartozzék, hanem az előbbeni mód szerint az kilenczöd Csákyné asszonynak és az Eö Kegyelme Árvájának járjon, s ezért megnevezett puszta helyeken leendő vetésekből sem magunk, sem váradí várunk szükségére semmiféle dézsmát ne vegyen és az ott levő embereket ne háborgassa, hogy a vetés meg ne szűnjék.*”⁴⁵

Az özvegy saját birtokán, az akkor Kolozs vármegyei Almáson,⁴⁶ a Desőfalva utcában tartott hajdúkat, s szabadságukat is meghatározta. 1623-ban engedélyezte, hogy felettük ne a városi bíró ítélkezzen, hanem saját elöljárójuk lehessen, s telkeiket örökséggel együtt szabadon bírassák: abból dézsmát és egyéb szolgálatot ne adjanak.⁴⁷

Csáky István öccsével, Lászlóval és anyjával 1625-ben felosztotta a családi birtokokat és ennek eredményeként az erdélyi nagymási és körösszegi uradalom maradt a saját birtokában, míg az egeresi kastélyt a hozzá tartozó birtokkal és a bihari adorjáni

⁴² Papp 2023. 149–169.

⁴³ Szendrey 1971. 84–85.

⁴⁴ A debreceni megállapodás szellemében Báthory 1608. május 26-án, Gyulafehérváron adott a hajdúknak kiváltságlevelet Mikepércs elhagyott, fejedelmi birtokká váló településére, hogy hasznaikkal és tartozékaikkal együtt élhessék. Nyakas 2017. 35.

⁴⁵ 1635-ben is csak Körösszeg oppidum, Beszermény possessio, Apáti portio, Károly possessio, Pankota portio, Körös besenyő portio, Árpád portio voltak lakottak, s az uradalomhoz húsz puszta helyet írtak össze. Molnár 1978. 110–115.

⁴⁶ Nagymás, ma Almaşul mare (Szilágy vármegye), Almás tehát nem azonos a bihari Almás faluval, amely utóbbi sohasem volt a Csákyak birtoka.

⁴⁷ Papp 2016. 62.

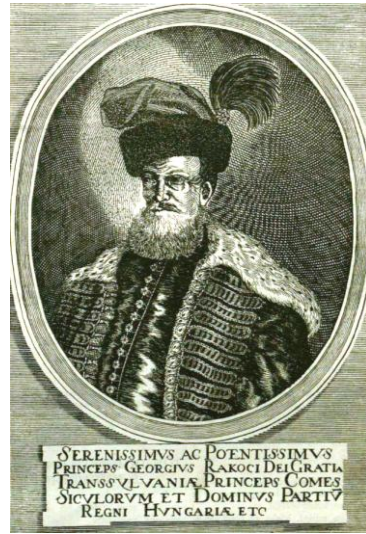
uradalmat a margittai curiával Csáky László kapta, az anyjának özvegyi tartásként Buza mezővárosa jutott tartozékaival, s a gorbói és királydaróci javak.⁴⁸

I. Rákóczi György, a református fejedelem nem nézte jó szemmel a katolikus Csákyak tevékenységét, akik az erdélyi katolikusok pártját erősítették. Csáky István Brandenburgi Katalin támasza és kegyence volt, akinek a Magyar Királyság nádorának, Forgách Zsigmondnak a lánya, Éva volt a felesége. Csáky erdélyi birtokait – aki nem jelent meg az országgyűlés előtt – a fejedelem lefoglaltatta, s Nagymásón 1632. január 6-án az anyával és a feleséggel kötött megállapodásban kimondatta „*az jószág három felé osztoljék, egyik része urunk ö nga számára, az másik része az kis úr Csáky Ferencz uram számára, az harmadik az kisaszszony Csáky Anna számára.*”⁴⁹

Rákóczi fejedelem Csáky és Brandenburgi Katalin kapcsolatát a töröknek is beárulta, magát Csákyt Erdélyből száműzte. Az erdélyi birtokok közé kell számítani a bihari körösszegi uradalmat is, Wesselényi Anna is ebben az értelemben kért Forgách Évától a böjti időszakra heringet 1632-ben, mivel „*az keresztsszegi halak odavannak immár*”⁵⁰ Körösszeg katonáiról, várőrökről maga Wesselényi Anna is megemlékezett egy Csáky Istvánhoz 1625-ben írott levelében, mint akiket „Albert uram”, vagyis a körösszegi tisztartó és várnagy szerint egy hordó borral jobb véleményre lehet hangolni.⁵¹

2. kép. Csáky István gróf, tárnokmester.

3. kép. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem.

⁴⁸ Csáky Oklevéltár I/2. 647–657. Az 1625. évi osztozkodáskor anyjuk közvetítette a testvérek között, s a birtokok személyzete a konfliktusokat nem mindig értette: „*Albert uram sok szóval kére Keresszeghbe vagy harmadnapra elmenjek, mert az vitézek kedvtelenséget gondolnak, mintha egymástól úgy váltunk volna meg; bizony igen kedvtelen valék hozzá, de látván talán egy hordó bor kedveskedéssel úgy leszen jobb, elmentünk vala még az osztály előtt; egy hordó bort reájuk számván*”. Wesselényi Anna levele 1626. január 22. Deák 1875. 24. és 84. Amikor Csáky László meg akarta szerezni a lévai és a véglesi uradalmakat, az egeresi jószágot Gyulaffy Lászlónak, a bihari uradalmakat pedig Prépostváry Zsigmondnak zálogosította el. Prépostvárytól Telegdy Istvánra, majd özvegyére, Lónyai Margitra szállt, akitől majd egyezség alapján került erdélyi Csáky Lászlóhoz, Csáky István tárnokmester harmadik fiához.

⁴⁹ Deák 1888. 86.

⁵⁰ Deák 1875. 111.

⁵¹ Deák 1875. 24. és 84. A levélben említett „Albert uram” körösszegi tisztartó és várnagy. Deák 1875. 187.

Csáky erdélyi birtokainak visszaadását az I. Rákóczi Györggyel Eperjesen, 1633. szeptember 28-án kötött békemegállapodás 9. pontja alapján határozta meg.⁵² A megállapodás viszonyosságon alapult: a magyar király amnesztiát adott a fejedelem híveinek, viszont a fejedelemnek is engednie kellett az ellene korábban fondorkodók büntetésén, „*minélfogva Prépostváry, Csáky és a többiek bántatlanul visszatérhessenek, s birtokaikba visszahelyeztessenek*”.⁵³

4. kép. Körösszeg várának alaprajza (Adrian Andrei Rusu), amely az 1635. évi inventárium korabeli állapotokat mutatja.⁵⁴

⁵² Deák 1875. 20.

⁵³ Frankl 1871. 200., valamint Szilágyi 1861. 256. A béke kilencedik pontja: „*Magnificorum Sigismundi Praepostvari, et Stephani Csaki bona universa restituet, respectu auctoritatis et Interpositionis suae Majestatis.*”

⁵⁴ 1635. augusztus 3. A körösszegi várhoz tartozó ingóságok jegyzéke, amely a belső vár (torony, palota, házak, belső pince, kápolna, konyha), a külső vár (házak és külső pince) és a külső kerítésben lévő épületek: a négy istálló, jégverem, egy négy kőre való malom, kocsmaház területét öleli fel. Csáky Oklevéltár I/2. 682–687. Adrian Andrei Rusu régész, aki felmérése alapján készítette a vár alaprajzát. Ld. Rusu Körösszeg, ahol maga is a fenti inventáriumra hivatkozott. Nagyon hasonló alaprajzot közölt Rácz Tímea „A körösszegi lakótorony analógiák tükrében” című tanulmánya is, amelyben négy építési szakaszt különített el. Rácz 2015. 47.

Az ígélet ellenére a birtok fölötti teljes rendelkezést Csáky nem kapta vissza. Azt látjuk, hogy Rákóczi György továbbra is korlátozta őt jogaiban: „*az restitutiókor egynehány conditiókat enumeraltatott szolgálóm eleiben: melyek között egyik az, hogy életemig bírhassem s holtom után elfoglalhassa s övé legyen, és noha ... midőn értésemre esett contradicáltam az conditiók ellen, mindazonáltal in vigore tartotta az Fejedelem azokat, mert amikor valamely részecskéjét jószágomnak bizonyos okok miatt el akartam volna zálogosítani, ottan probibealtatta az emptort, hogy pénzét ki ne adná, mivel énnekem bizonyos conditiókkal adta volna az jószágot vissza, azért nem volnék azt szabados elzálogosítani.*”⁵⁵ Csáky nemcsak azt sérelmezte, hogy a fejedelem korlátozni kívánta birtokjogát, hanem azt is, hogy Gyaluban 15 napi szolgálatra kötelezte birtokai jobbágnépességét, a „mostani támadásban” – utalás Rákóczi Felső-Magyarország elleni támadására – pedig várait elfoglalta, s Illésházy Gáspárnak adta. Deák Farkas kötetéből tudjuk, hogy Rákóczi további súlyos feltételeket támasztott: „*1. Kedviünk, akaratumk s engedelmiünk ellen birodalmunkba nem jó, sem itt nem lakik. 2. Sem titkon, sem nyilván Császár ő felsége birodalmából is elleniünk soha sem nagyban, sem kicsinyben nem practikal semmi szín és praetextus alatt. ... 6. Az jószágot penig, kit az fiscus törvény szerint elnyert volt, az feyül megirt conditiók szerint «vita ipsius durante» császár ő felsége törekedésére restituáltuk.*”⁵⁶

A birtokról 1645-ben – Szél Benedek udvarbíró és Bihary János számtartó megerősítésekor – készített összefoglalás egyértelműen utalt a hajdúk közeli jelenlétére, az uradalom pusztáinak hajdúk általi használatára.⁵⁷ A leírás egyértelműen azt mutatja, hogy az uradalomhoz tartozó Körömsd, Telek, Méhes, Kinis praediumokon „*az Kereszszeghi hajdúk élnek és az Ur semmi hasznát nem veszti,*” Ugrán az uraság két telkén „*... mi haszná lehetnek Kis Márton hayduja éli.*” Darvast pedig, amelynek a fele a Csákyaké „*hatalmasul a Vekerdi rácok élék.*” A Kiss Márton elleni tanúvallomások között egy Csízi András nevű nemes tett említést róla, hogy a Darvas-beli portiót „*mikor az fejedelem el foglalta volt felét Körösszegnek, akkor attá nekik az Fejedelem. De az után a tisztartók vissza vették volt, mint Eő Naga vissza attá volt az jószágot Uramnak eő Ngnak, de őke azzal nem gondolnak.*”⁵⁸ Ezek a vekerdi rácok egy bizonyos nemes Rác János hajdúkapitány emberei, akik „*in oppido libero hajdonicale Körös Szegh commorantes*”, s akiknek 1631. június 16-án maga I. Rákóczi György adott Gyulafehérváron kelt oklevelében engedélyt, hogy Vekerdre költözhesse. ⁵⁹ A fejedelem tehát maga nevezte 1631-ben Körösszeget hajdú-mezővárosnak, de a rácoktól elvárt katonai kötelezettséget csak Vekerdre történt átköltözésük nyomán remélte, miközben az összefoglalás a települést még 1645-ben is Csáky kézen lévő birtokként vette számba. A Szendrey István által közölt oklevelek között találhatunk egy 1642-ből való Rákóczi György által kiadott letelepedési engedélyt is, amely Vekerdre 30 magyar katona befogadását írja elő – 300 magyar forint lefizetése mellett – a helyi rác lakosoknak.⁶⁰

⁵⁵ MNL OL P 71. Fasc. 30. No. 6. A lengyelországi császári követ állítása szerint, bár Csáky erdélyi birtokait visszakapta, a fejedelem egy zálogosítás alkalmával arról „világosította fel” az érdeklődőt, hogy mivel csak bizonyos conditiók mellett adta vissza azokat Csákyknak, nem is volt joga a birtokokat elzálogosítani.

⁵⁶ Deák 1888. 89.

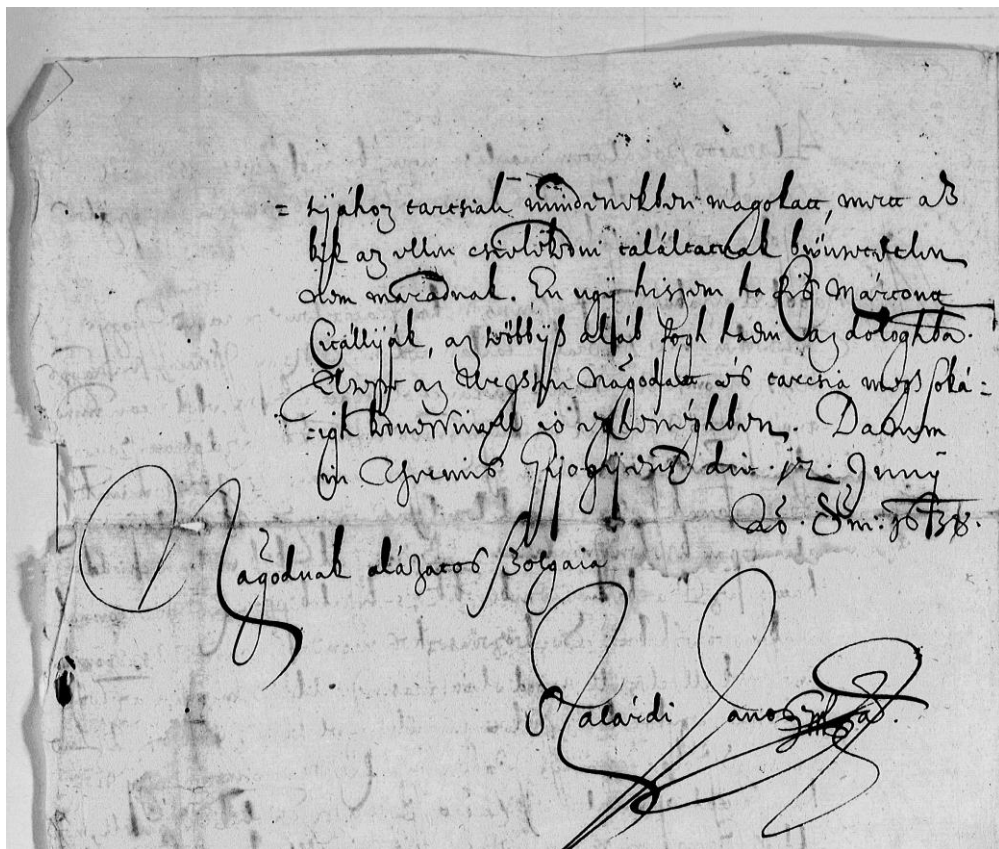
⁵⁷ Szél Benedeket két fiával együtt már 1635-ben összeírták, mint Berekböszörmény mezőváros szabadosát. Molnár 1978. 112.

⁵⁸ MNL OL P 72. Fasc. 381.

⁵⁹ Nyakas 2005. 169.

⁶⁰ Szendrey 1971. 207–208. A Váradon kelt irat szerint a rácok hadnagyot, a magyarok bírót választhattak, s az esküdtek is egyenlő számban kerültek ki a két népcsoportból.

A Csáky család kassai levéltárában⁶¹ több irat foglalkozik Kiss Márton személyével, akinek visszaéléseiről 1638-ban Szalárdi János is azt írta Wesselényi Annának, hogy „eddig megúsza szárazon”, de úgy látja, hogy törvény elé kerül: „*En úgy hiszem, ha Kiss Mártont citállyák, az többjék alább fog hadni az dologba*”.⁶² A források arról tanúskodnak, hogy a vizsgálat valóban elindult, a körösszegi nemeseket megvallatták, több egyéni panaszt összegyűjtöttek, s Megyeri Ferenc praefectus több, piszkozatban fennmaradt levéltöredékben foglalta össze a Kiss Márton által elkövetett túlkapásokat ifjabb Rákóczi Györgynek, aki 1640-től lett Várad főkapitánya, s így a bihari hajdúk fölött katonailag és jogilag is rendelkezési joggal bíró személy.⁶³

5. kép. Szalárdi János levele Csáky István anyjának, Wesselényi Annának.⁶⁴

⁶¹ MNL OL P 72. Fasc. 381.

⁶² Szalárdi János levele hadadi Wesselényi Annának, 1638. június 17. MNL OL P 72. Fasc. 381.

⁶³ MNL OL P 72. Fasc. 381. 1639. Missiles de qverely contra Martinum Kiss Keresztszegiensis et alios, Keresztszegi Acták. A fogalmazványok nincsenek aláírva, ahol viszont címzés van, azt az iratot nem udvarbíró írta, hanem maga a praefectus. RácZ István használta szövegében az udvarbíróra utalást, Nyakas azt átvette, de a jelzett csomót a Csáky-levéltárban egyikőjük sem tanulmányozta át. RácZ 1969b. Ő a körösszegi hajdúkat egyértelműen magánföldesúri hajdúknak nevezte.

⁶⁴ Szalárdi János levele hadadi Wesselényi Annának, 1638. június 17. MNL OL P 72. Fasc. 381.

A mellékletekkel megerősített levelek egyértelműen mutatják a Rácz István kötetének adatára támaszkodó Nyakas Miklós munkájában röviden leírt visszaéléseket, hiszen Kiss Márton nemcsak a hajdúk fölött ítélkezett, hanem Csáky István alattvalóira is ki akarta terjeszteni joghatóságát, s több más területen is a földesúri jogokat gyakorolta.⁶⁵ Azt olvashatjuk, hogy az urasági kocsmá helyett „... *mostan Kiss Márton abbéli praerogativáját is az úrnak el akarván rontani, mind maga s mind más, alatta lévők számára szabad kocsmát engedett, és hogy abban is magukat fundálhassák, ha hol korsomát kezdenek, feleslen fel fegyverkeznek, s őrzik. Ezmellett az Eő Nga Böszörményi mészárszékin is jövedelmet magának occupálta.*” A praefectus szerint az egész uradalomban megkérdőjelezi a földesúri jogokat, hiszen „*az Uram eő Nga földére sine discretionem minden bitang latrot, orvot, tolvajt valamikor akarja pro libitu befogadnia, az ház helyiket nekik osztva, még a cigányokat is az Úr földére reá szállítja, maga jobbagyságára, halászó vizzeit indifferenter éli, tilalmas erdeit, a jó élő makkos fákat egyaránt hordgyák és pusztítják, házőknál nagy rakásokkal le rakván, melyet annak előtte nem merészelték művelni, sőt ha valamely embernek az udvarán afféle termő fát csak megláttak is, azt is egy forinttal büntették meg.*”⁶⁶

Az iratok azonban több területen új értelmezésre adnak lehetőséget. Bizonyos, hogy a változások arra az időszakra vezethetőek vissza, amikor Rákóczi lefoglalta a bihari birtok felét (feltehetően az 1625-ben Csáky Istvánnak jutott birtokrészeket), s hajdúkat engedett oda lakni, ahogyan az előző példából láthattuk. De a praefectus ifjabb Rákóczi Györgyhöz írott levelének bevezető részében szó esik arról, hogy Kiss Márton hajdúinak visszaélései a földesúr által adott conditóiok be nem tartásának következményei. „*Ngodnal immár nyilván vagon azoknak a Hayduknak minemű Captalanban költ contractusok volt az én urammal eő Nagával és minemű conditiokkal admittálta volt eő Nga az maga örökös saját Jóságában nemelyékét azok az Haydúk között; Kiss Márton penigh micsoða lelküsmerttül viseltetvén kétféle szakasztotta őket, egy részét magához esküttetvén, másik része az contractusban lévő conditioik mellett maradt meg, kik mostis Uramtul Eő Ngatul dependálnak ... Eő Nga Mandátumából allapottjókat Ngod világosson megérti, de kegyelmes uram, nemhogy az mi Kegyelmes Urunk Eő Nga Mandátumához engedelmesek lettek volna, sőt inkább aporté opponálták magokat, elannyira, hogy az ki az mi Kegyelmes urunk Eő Nga Mandátumát gyülekezetekben vitte is nekik, aztis ott levonatván, meg verték.*”⁶⁷

A szöveg világosan kifejezi, hogy a Rákóczi fejedelem által odaengedett hajdúk végül a birtokos contractusa alapján éltek az uradalomban, az ő elvárásaiból kellett volna tartaniuk magukat, amit éppen Kiss Márton hadnagysága óta nem tettek, sőt ő lépett fel új igényekkel. Vagyis volt földesúri beleegyezés – azt ugyan nem látjuk világosan, miféle fejedelmi nyomás hatására – a hajdúk otlletébe, a földesúrnak alávetett hajdúk megjelentek Körösszegen is.

A praefectus kapott választ az ifjú Rákóczitól, amiből kiderült, hogy a bíraskodásra valóban volt jogosultsága Kiss Mártonnak, amelyet szerinte a „megholt fejedelem” adott neki, de arra nincsen joga, hogy „*az Keresztiszeji Dominiumot hogy magának vindicálja*”. Megyeri Ferenc azonban határozottan azt képviselte, hogy a káptalanban készült testi-moniális szerint – amit átadott a főkapitánynak – a törvénykezés és a váradi kapitányhoz való fellebbezés „*sem az megholt fejedelem idejében sem az mostani Kgyelmes Urunk idejében soha*

⁶⁵ Rácz István azonban csak egyszerű visszaélésnek tekintette az esetet. Rácz 1969b. 136.

⁶⁶ MNL OL P 72. Fasc. 381. A Rákóczinak írott levelek többféle változatban, értelmezésekkel, kiegészítésekkel maradtak fenn.

⁶⁷ MNL OL P 72. Fasc. 381.

sem volt,” hanem „Ibrányi uram eő kegyelme Capitányi jogába kezdde Kiss Márton törvényt tenni,” s akkor a paraszti bírák előtt „hatta meg Ibrányi uram eő Kgyelme Kiss Mártonnak, hogy ő tegyen törvényt”. Mivel Ibrányi 1635-től lett vicekapitány, a jogkört is ezt követően kaphatta meg Kiss Márton.⁶⁸

1639. július 13-i keltezéssel ezen iratok között maradt fenn egy Tarhos János nevű hajdúhadnagy számára készített instructio, amely rávilágít a körösszegi hajdúk sajátos helyzetére.⁶⁹ A második pont egyrészt előírta, hogy „Az régi bevett jó rendtartás és szép szokás szerint ha mikor az mi Kegyelmes Fejedelmünknek az hazának való szolgálat kívántatik, mint ennek előtte, úgy ezek után is szolgáljanak,” tehát eddig is ilyen módon szolgálták a fejedelmet! Másrészt viszont békeidőben lehetővé tette, hogy „az Úrnak eő Ngának, úgymint az kinek a saját földén lakik, tudniillik tekintetes és nagyságos keresztszegi Csáky István uramnak és mindkét ágon lévő proprietásainak ... az eő Nga keresztszegi jószágának késsz minden oltalmazására, s Ő Nga kárainak el távoztatására ...”. A körösszegi hajdúk sajátos helyzete éppen abban állt tehát, hogy a fejedelemnek és a birtokosnak egyaránt kötelesek voltak katonai szolgálatot teljesíteni!

Az instructio szoros együttműködést írt elő a hajdúhadnagy és a körösszegi udvarbíró között. A hadnagy esküdtársakkal ítékezhet, de nem egyedül és nem a földesúr alattvalói felett, hiszen kimondja: „az bírónak minden segítséggel legyen az hadnagy, egyező értelemben.” A hadnagy ugyanakkor büntethette a feladatát nem teljesítő esküdtet, s akkor a bírság is az övé, s a 20 és 12 forintos bírságösszegekből is egy-egy forint. A bírászkodás nem volt korlátlan, mivel „Minden törvény szerint való egyéb bírságok is az contractusok az praefectus dispositiojában lesznek, és az mint rendelí, úgy vétessenek meg.”⁷⁰ Az utasításban foglaltak nagyon emlékeztetnek a bócsi hajdúk kötelezettségeire, ott a zsákai, itt a körösszegi vár számára teljesített köteletség szerepelt a birtokosnak nyújtott ellenszolgáltatások mellett. Feltételezhető, hogy a Várad védelmére rendelt várakhoz tartozó hajdútelepítések esetében máshol is előírták a kettős, a fejedelemnek és a magánbirtokosnak teljesítendő szolgálatokat.

⁶⁸ Ibrányi Mihály I. Rákóczi György bizalmi embere volt. Izsépy 1983. 172.; Megyeri Ferenc praefectus válasza íj. Rákóczi Györgynek, dátum nélkül. MNL OL P 72. Fasc. 381.

⁶⁹ Rác István idézett ugyan az instructióból, de azt a hajdúknak adott utasításnak nevezte, s a második pont, amely a fejedelemnek teljesítendő szolgálatra utalt, elkerülte a figyelmét. Rác 1969b. 133.

⁷⁰ MNL OL P 72. Fasc. 381. Az instructio részletezte is (4. pont), mely feladatokban kell a hajdúnak a földesúr szolgálatára állnia: „Ha mikor az eő Nagysága gondviselési mellett eő Nsága hasznára avagy dolgában lonások kívántatnak, az fölteknek oltalmazásokba, az elidegenült jobbágynak haza szállításába, fogyatkozás és akadály nélkül elégséges lovas adgyon, efféle dolgokba velek lenne az udvarbíró avagy bizonyos embere.”

6. kép. Várak az Erdélyi Fejedelemségben I. Rákóczi György idején.⁷¹

Kiss Mártonról a szalontai csata után derült ki, hogy fejedelmi tiltás ellenére fogságban tartott Körösszegen egy török béget, akit már Rákóczi fejedelem is kerestetett. Hozzá hasonlóan a helyséből egy Borbély Albert nevű nemesnek is volt török rabja, akit a fejedelem rendelkezéséig Ibrányi záratott el. Izsépy Edit, az esetek feltárója a hajdúk fizetetlenségével magyarázta a visszaéléseket, ahogyan a hajdúkatonák túlkapasait is.⁷² A sok probléma ellenére Nyakas Miklós azt derítette ki, hogy „Körösszeg *falú szabad hajdúinak hadnagya*”, Kiss Mártont és fiait mindkét Rákóczi fejedelem (1643-ban és

⁷¹ Az I. Rákóczi György korabeli térkép a BTK TTI honlapján Máttyás-Rausch Petra és Nagy Béla szerkesztésében. <https://tti.abtk.hu/terkepkek/terkepkek/1648-az-erdelyi-fejedelemsog> (Utolsó letöltés: 2023. december 2.)

⁷² Izsépy 1983. 183.

1647-ben) a hűséges szolgálataikért birtokadományban részesítette. Azt a tisztet adományozták meg hat birtokkal, aki a jelek szerint nem a saját, hanem a fejedelem zászlájára eskethette fel a katonákat, ha ténykedéséért birtokadományban részesült.⁷³ Az eredeti oklevélben természetesen nem erre, hanem az apa és fiai szalontai ütközetben vállalt szerepére, valamint „*a legutolsó két éves hadjáratunkban*” tanúsított katonai érdemeikre hivatkoztak.⁷⁴ Ebben a helyzetben teljesen érthetőkké válnak Csáky István sérelmei a hajdúkkal kapcsolatban: „*Keresztiszei jószágomat az ott lakos hajdúk miatt szabadon nem bírhattam, hajdúkat az Fejedelem manu teneal⁷⁵ ellenem, úgyhogy semmi úttal őket nem coercealhattam,⁷⁶... kiknek insolentiájok⁷⁷ miatt tized részeny jövedelmét jószágomnak sem vehettem. ... Egy szóval szabados semmivel nem voltam.*”⁷⁸

Rákóczi erősen tartott Csákytól, ezért írta 1644-ben fiának, Györgynek, hogy figyeltesse az erdélyi birtokait, mert „*onnét tartják hírrel Csáky Istvánt.*”⁷⁹ Csáky I. Rákóczi György magyarországi hadjárata után foglalta össze a korábban már idézett, fejedelemtől elszenvedett sérelmeit, amelyek egyértelműen azt mutatták, hogy valóban nem ok nélkül érezhette üldözöttnek magát. A fejedelemség követői minden bizonnyal beszámoltak Csáky Istvánnak a nádori megbízás alapján teljesített lengyelországi követjárásáról, a krakkói udvarban mutatott politikai aktivitásáról, arról, hogy a lengyel uralkodót Rákóczi ellen próbálta hangolni, miközben a fejedelmi követek éppen ellentétes állásfoglalásra, Rákóczi támogatására szerették volna rávenni Ulászló királyt.⁸⁰

Ebbe a politikai légkörbe teljesen beleillett, hogy amikor a fejedelem elrendelte az erdélyi törvények összegyűjtését, a hajdúhelyekről a saját értelmezése alapján fogalmazzon. Mivel Kiss Márton a hajdúk hadnagya éppen a fejedelem háborúja előtt gyűjtötte Körösszegbe az embereket, s eskette azokat a maga hadnagysága alá, amiért, mint hűséges szolgálatért kapott utána adományokat, logikusan következik, hogy a hajdúk által lakott, a fejedelem szolgálatában álló nemesember alá szegődött hajdúk települését, Körösszeget hajdútelepülésnek számítsák. A II. Rákóczi György fejedelemsége alatt Bethlen János vezetésével összeállított Approbatae Constitutionesbe így kerülhetett bele kiváltságolt hajdúhelyként Körösszeg, amely ekkor s későbbben is a Csáky grófok ősi adománybirtokai közé tartozott, s hajdúkiváltságát sem tudta eddig senki kimutatni. Az erdélyi fejedelem részéről ez egy sikeres kísérlet volt a település hajdúhelyként való elismertetésére. Mivel az 1653-ban elfogadott törvény még azt is kimondta, hogy „*Ezekeken kívül több hajdúvárosok, fejedelmek és ország híre s consenzusa nélkül ne ültessenek és telepíttessenek hasonló szabadsággal*”, a törvény alapján – tévesen – Körösszeget a kortársak és a történeti szakirodalom egyaránt hajdúvárosok sorába tartozónak tekintette.⁸¹

Körösszeg a Csákyaknak ugyanolyan várral bíró települése volt, mint az 1625-ben István testvérének, Csáky Lászlónak jutott Szalárd, Adorján vára mellett. Rádásul

⁷³ Nyakas 2005. 192.

⁷⁴ Szendrey 1971. 169. Kiss Márton három fiát, Györgyöt, Pétert és Andrást is érintette az adomány, amely a Csanád vármegyei Zombor, Ferged, Pordan és Tempes, a Zaránd vármegyei Kovaszi birtokokat és a Bihar vármegyei Tépe nemesi kuriáját jelentette.

⁷⁵ teneál – bír, tart

⁷⁶ coerceál – korlátoz

⁷⁷ insolentia – arcátlanság

⁷⁸ MNL OL P 71. Fasc. 30. No. 6.

⁷⁹ MNL OL P 71. Fasc. 30. No. 153.

⁸⁰ Hiller 1989. 192–207. és EOE X. k. 81.

⁸¹ Nyakas 2005. 52.

Adorján ugyanúgy a család előnevét adó ősi birtok volt, mint Körösszeg. 1625-ben az urbárium elkészítésénél ezért tüntettek fel ott 37 „katona és hajdúrendhez tartozó” lakost, ahogyan Rácz István a „Hajdúk a XVII. században” című munkájában idézi, s akiket ő éppen ezért a magánföldesúri hajdúk közé sorolt.⁸² Szalárd azonban Csáky Lászlóé lett, amely sohasem szerepelt azon helységek között, amelyeknek hajdúi szolgálataikat a fejedelemnek voltak kötelesek teljesíteni, szemben Körösszeggel, ahol a kötelezettséghez a Csáky Istvánnal való szembenállás miatt a két Rákóczi fejedelem ragaszkodott. Az is igaz viszont, hogy Körösszeg Várad védelmi körzetébe tartozott, Szalárd pedig viszonylag távolabb feküdt a Körös partján.

A Magyar Királyságban élő Csákyak a törvénynek ellentmondtak.⁸³ A Vasárnapi Újság 1860-ban tette közzé Irinyi Sándor írását, amely szerint 1654-ben került sor arra, hogy a támokmester fiai: Ferenc, István és László „*ellentmondottak annak, hogy Kereszteszeg község, mint az ő saját birtokuk, a hajdúvárosok sorába iktattassék, nyilvánítván, hogy ha a kereszteszegi katonák hajdúi kiváltságokkal akarnak élni, akkor őket ott lakni meg nem engedik.*”⁸⁴ Az idézet utolsó sora azt sugallja, hogy a külső várban elszállásolt katonák közül kerülhetek ki Kiss Márton hajdúi. Elképzelhető, hogy a Csákyak első ellenlépése Kiss Márton ténykedése ellen az volt, hogy Szeghalmot és a környékén lévő pusztákat adták neki zálogba. Nem hosszú időre azonban, mert 1642-ben már Nadányi Mihály válthatta magához a birtokrészt.⁸⁵

Borbély Albert udvarbíró 1659-ben némelyek elhurcolásáról, sokak elbujdosásáról, az állatvagyon pusztulásáról értesítette földesurát, s a visszatérő lakosok félelméről, hogy nem lesz stabilitás, ezért házaik helyén csak „hitván kalibákat” csinálnak. Dankó Imre a korszak krónikásához hasonlóan, Szalárdira hivatkozva írta le, hogy Körösszeget 1658-ban „*a Gyula alól visszavonuló erdélyi csapatok elpusztították*”, majd 1660-ban a II. Rákóczi Györgyöt üldöző törökök hányták fel. Ugyanerre a sorsra jutott a Csákyak másik bihari vára, Adorján is, amelyet a török pusztítottak el, hasonlóan a szalárdi templomhoz, amelyet felégettek, s a családi sírboltot is kirabolták.⁸⁶ Seres István viszont azt írta, hogy Kenán budai pasa seregében 1658 szeptemberében „*az előrenyomuló tatárok a Berettyótól fogva a Körösök mellett szinte minden helységet a föld színével tettek egyenlővé.*” Több település esetén (Sarkad, Szalonta, Bél) maga a fejedelem adott parancsot annak felégetésére. Ha tehát Körösszeg felégetését a hagyomány a hajdúkhöz kapcsolja, annak nem a birtokossal való szembenállás, vagy konfliktus, hanem fejedelmi utasítás állhatott a háttérben.⁸⁷

Borbély Albert udvarbíró 1659. évi feljegyzése szerint viszont ekkor még lakott volt a település, sőt ő az uradalom egykori hajdú lakosaira is tett megjegyzést. A körösszegi nemesek esetében írta azt, hogy „*Ezeknek némely része ezélt is Kereszteszegbe lakott és némelyik*

⁸² Rácz 1969b. 130. Az urbáriumot közli: Csáky Oklevéltár I/2. 629–646. A Szalárdra vonatkozó adatok 630–631.

⁸³ MNL OL P 71. Fasc. 271. Doby Antal kézírata a Csáky családról 2.

⁸⁴ Vasárnapi Újság, 1860. 608. Doby hozzátette, hogy mivel oláh lakosok ülték meg a települést, a hajdúk onnan nyilván elköltöztek.

⁸⁵ Kele 1996. és Kele 2018.

⁸⁶ Farkas 2022. Szalárdon a hagyomány is ezt a történetet őrizte meg.

⁸⁷ Seres 2011. 179–180. Csatáry Bálint is Sarkad felégetésekor menekítette családját Debrecenbe.

*a Kiss Márton igája alatt is volt, de attul és az baydu nevezettül is ez után üreseknek kívánnak lenni, mind azon megunott állapottul.*⁸⁸

A „szerződött emberekkel” megkötött új egyezségekre pedig – az Approbatákban foglaltak ellenére – ekkor egyértelműen belefoglalták, hogy a letelepülők elismerik maguk fölött a körösszegi uradalom joghatóságát, s békében és háborúban is a birtokost szolgálják, levélhordással, illetve katonai szolgálattal. A megállapodás 8. pontja – amelyben megengedik, hogy maguk fölé hadnagyot választhassanak –, a Csáky birtokosok akaratát foglalta össze, s ezzel meghatározta a contractualista állapot lényegét: „*Soba semminemű időkeben Rendet, Zászlót, Törvény Széket magoktól ne errigaljanak, hanem mindenekeben tartásák magokat az megirt conditiokehoz és soba is Hajdúi állapotra magokat ne aggyák.*”⁸⁹

Körösszeg helyzete tehát a török felszabadító háború előtt két évtizeddel előlt, amikor az erdélyi országgyűlés által becikkelyezett hajdúvárosi állapot ellenére a birtokos csak az uradalom fennhatóságát elismerő, az elfogadott conditiók szerint élő, neki alárendelt nemességet fogadta be a településre.

---

⁸⁸ MNL OL P 71. Fasc. 22. No. 25. 1659. Idézi és elemzi: Molnár 1978. 124–125. Ugyancsak tudatja, hogy a berekböszörményieket a „*nemes ország a hajdúk közül eximálván az Nemes Vármegye közéjé incorporáltattak ...*”.

⁸⁹ MNL OL P 72. Fasc. 35. No. 5. 1663.

Klára Papp

The Privileges, Donations, and Settlements of the Princes for the Hajdús. The Unique Case of Körösszeg

The princes of Transylvania would have gladly followed the example of Bocskai, who settled the hajdú soldiers, but they did not have significant land available for donation. Therefore, the hajdús who undertook princely service received various and different privileges.

In 1653, the Transylvanian collection of laws included 20 hajdú settlements from Bihar. However, 40% of these do not have known privilege letters. Körösszeg was among these, despite being owned by the Csáky family throughout the century. György Rákóczi I considered the Catholic István Csáky an enemy of Transylvania. He took away his castle and estate, which he got back under the terms of the Agreement of Eperjes (1633), but both the castle and the hajdús living in the market town had to serve Varad, and only served as soldiers for the landowner during peacetime. The hajdús were under the jurisdiction of their lieutenant, who was accountable to the captain of Varad but was also supposed to work in agreement with the estate's court judge.

The Transylvanian code of law intended to modify this peculiar dual service to a hajdú privilege, but the Csáky family contradicted this decision in 1654. In 1659, their court judge allowed only those who agreed to serve the lord to return to the market town and also put down the hajdú name. After the siege of Varad in 1660, the destroyed castle was not rebuilt, and the settlement remained deserted.

Források

Levéltári források

MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
HBVL	Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
V.301.a	Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek. Hajdúnánás város iratai. Jegyzőkönyvek.
OL	Országos Levéltára
F1	Erdély Országos Kormányhatósági Levéltárak. Erdélyi fejedelmi kancellária (1581–1680). Liber Regius – Erdélyi Királyi Könyvek.
P 71	Családi fondok. A Csáky család levéltára. Központi Levéltár
P 72	Családi fondok. A Csáky család levéltára. Kassai Levéltár
P 108	Családi fondok. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára

Nyomtatott források

Approbatæ Constitutiones	Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. (Régi Magyar Könyvtár I.)
Csáky Oklevéltár I/2.	Oklevéltár a Csáky család történetéhez I. k., 2. rész. Oklevelek 1500–1818-ig. Bp., 1919.
Deák 1875.	Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése. Bp., 1875.
EOE X. k.	Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1637–1648. X. k. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1884.
ETT 1845.	Erdélyország Történetei Tára II. k. 1566–1613. Kolozsvár, 1845.

Szakirodalom

Benda 1969.	Benda Kálmán: A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: Béres András, Módy György. Debrecen, 1969. 24–37. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.)
-------------	--

- Csáky 2013. A hajdúk és a hajdúkerület címeres kiváltságlevelői 1605–1606–1838. Szerk.: Csáky Imre. Nyíregyháza, 2013.
- Czigány 2004. Czigány István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon, 1600–1660. In: Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004) 4. sz. 1212–1233.
- Czigány 2006. Czigány István: Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első harmadában. In: Studia Carolensia, 6. (2006) 1. sz. 105–124.
- Czigány 2010. Czigány István: A hajdúkérdés Bocskai halála után. A második hajdúfelkelés. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. Szerk.: Nyakas Miklós. Hajdúböszörmény, 2010. 27–55. (Közszolgálati füzetek 5.)
- Deák 1888. Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp., 1888.
- Erdély története II. 1986. Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk.: Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1986.
- Frankl 1871. Frankl Vilmos: Az eperjesi béke 1633-ban. I. In: Századok, 5. (1871) 3. sz. 188–201.
- Gyalóka 1917. Gyalóka Jenő: Albisi Zólyomi Dávid. II. közlemény. Századok, 51. (1917) 4–5. sz. 243–259.
- Hiller 1989. Hiller István: Csáky István lengyelországi követjárása 1644-ben. In: Történelmi Szemle, 31. (1989) 3–4. sz. 192–207.
- Izsépy 1983. Izsépy Edit: Ibrányi Mihály váradi vicekapitány. In: Hadtörténelmi Közlemények, 96. (1983) 2. sz. 171–196.
- Kele 1996. Kele József: Szeghalom évszázadai. Szeghalom, 1996.
- Komáromy 1898. Komáromy András: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Bp., 1898.
- Komáromy 1900. Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. In: Történelmi Tár, 1. (1900) 3. sz. 411–448.
- Mohácsi 2013. Mohácsi Endre: Hajdúk határon innen és túl, Báthory Gábor fejedelemsége idején. In: Történelmi Tanulmányok XXI. Szerk.: Bárányi Attila, Papp Klára. Debrecen, 2013. 45–51.
- Molnár 1978. Molnár Ambrus: Adatok a körösszegi uradalom XVII. századi történetéhez. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Szerk.: Héthy Zoltán. Berettyóújfalú, (1978). 113–137.
- Nyakas 2000. Nyakas Miklós: Hajdúböszörmény a múlt időben. Hajdúböszörmény története. Hajdúböszörmény, 2000.

- Nyakas 2005. Nyakas Miklós: A bihari kishajdú városok története. Debrecen, 2005. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója V.)
- Nyakas 2006. Nyakas Miklós: Bocskai adományainak érvényessége, különös tekintettel a hajdú kiváltságokra. In: „Frigy és békesség legyen” – A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 167–178. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII.)
- Nyakas 2017. Nyakas Miklós: Mikepércs hajdúváros. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalú, (2017). 25–50.
- Oborni 2005. Oborni Teréz: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. In: Történelmi Szemle, 47. (2005) 3–4. sz. 333–346.
- Osváth 1875. Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járás leírása. Nagyvárad, 1875.
https://www.google.hu/books/edition/Bihar_v%C3%A1rmege_s%C3%A1rr%C3%A9ti_j%C3%A1r%C3%A1s_leir/yJR/AAAAcAAJ?hl=hu&gbpv=1&pg=PA6&printsec=frontcover (Utolsó letöltés: 2023. december 11.)
- Papp 2016. Papp Klára: A magánföldesúri hajdúk. In: A hajdúk nyomában. Régió kutatás és emlékeztető történet. Szerk.: Csiszár Imre, Novák Ádám. Hajdúnánás, 2016. 59–70.
- Papp 2023. Papp Klára: Fejedelmi hajdúk magánbirtokon? A körösszegi hajdúk esete. In: „munkálkodom is örömet élni Várad építésén és megtartásában” – Várad és Bihar vármegye a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz, Mátyás-Rausch Petra. Nagyvárad, 2023. 149–169. (Tanulmányok Biharország történetéről 11.)
- Rácz 1969a. Rácz István: Hajdútelepítések és -kiváltságolások. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: Módy György. Debrecen, 1969. 47–68. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.)
- Rácz 1969b. Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1969. (Magyar Történelmi Tanulmányok II.)
- Rácz 2015. Rácz Tímea: A körösszegi lakótorony analógiák tükrében. In: Transsylvania Nostra, 9. (2015) 3. sz. 45–52.
- Rácz 2021. Rácz Balázs Viktor: A váradi kapitányok szerepe a jogszolgáltatásban, különös tekintettel a cirkálásra. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz, Rácz Balázs Viktor. Nagyvárad, 2021. 201–236. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.)

- Seres 2004. Seres István: Iktári Bethlen István és Rhédey Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. Hajdúk a zsákai várhoz tartozó jószágokon. In: Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004) 4. sz. 1234–1241.
- Seres 2011. Seres István: A sarkadi Csatáry család iratai. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 34. Szerk.: N. Varga Éva, Szatmári Imre. Békéscsaba, 2011. 171–232.
- Szalárdi János
siralmas magyar krónikája Siralmas magyar krónikának kilencz könyvei, melyeket a következő posteritásnak megintetésekre, és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedetett és megírt Szalárdi János, 1662-dik esztendőben.
<https://www.scribd.com/document/385287070/Szalardi-Janos-kronikaja> (Utolsó letöltés: 2023. december 10.)
- Szendrey 1969. Szendrey István hozzászólása Rácz István előadásához. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: Módy György. Debrecen, 1969. 87–90. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.)
- Szendrey 1971. Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971.
- Szilágyi 1861. Szilágyi Sándor: Az eperjesi béke. In: Magyar Történelmi Tár, 6. (1861) 8. sz. 252–259.

Internetes források

- Farkas 2022. Farkas László: Adorján vára. Várad, 2022. 3. sz. máj. 12. <https://www.varad.ro/adorjan-vara/> (Utolsó letöltés: 2023. április 28.)
- Fórián 2016. Fórián Péter: A bajomi vár. Sárréti Krónika, 2016. nov. 28. <http://www.sarretikronika.hu/index.php?act=news&action=more&id=27&kat=6> (Utolsó letöltés: 2023. december 13.)
- Kele 2018. Kele József: Szeghalom története 23. rész. <https://szeghalombir.hu/2018/03/16/szeghalom-tortenete-23-resz/> (Utolsó letöltés: 2023. április 1.)
- Mátyás-Rausch–Nagy Mátyás-Rausch Petra – Nagy Béla: 17. század. Az Erdélyi Fejedelemség <https://tti.abtk.hu/terkepkek/terkepkek/1648-az-erdelyi-fejedelemség> (Utolsó letöltés: 2023. december 13.)
- Rusu Körösszeg Adrian Andrei Rusu: Körösszeg vár. <https://www.castrumbene.hu/erdelyivarak/var/korosszeg.html> (Utolsó letöltés: 2023. december 7.)